

М.П. Маслов,*кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди***ГЕОГРАФІЯ ТА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ
МАЛИХ ЛІСОПИЛЬНИХ І ДЕРЕВООБРОБНИХ ВИРОБНИЦТВ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТОРІЧЧЯ)**

У статті досліджується розвиток в Україні малих лісопильних і деревообробних виробництв, які протягом другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. залишалися основою національної економіки. Велика увага приділяється вивченню загальних масштабів, динаміки та регіональних особливостей розвитку малих лісопильних та деревообробних підприємств. Визначено місце малих форм лісопильного й деревообробного виробництва у соціально-економічному просторі України, проаналізовані основні етапи та напрямки його модернізації, особливо на рівні окремих українських регіонів.

Ключові слова: *малі лісопильні та деревообробні підприємства, кустарна деревообробка, географія промисловості, дрібний промисловець, соціально-економічний розвиток, модернізація.*

В статье исследуется развитие в Украине малых лесопильных и деревообрабатывающих производств, которые на протяжении второй половины XIX – первой трети XX веков оставались основой национальной экономики. Большое внимание отводится изучению общих масштабов, динамики и региональных особенностей развития малых лесопильных и деревообрабатывающих предприятий. Определено место малых форм лесопильного и деревообрабатывающего производств в социально-экономическом пространстве Украины, проанализированы основные этапы и направления его модернизации, особенно на уровне отдельных украинских регионов.

Ключевые слова: *малые лесопильные и деревообрабатывающие предприятия, кустарная деревообработка, промышленная география, мелкий промышленник, социально-экономическое развитие, модернизация.*

The article explores the development in Ukraine small sawmill and woodworking industries, which for the second half of XIX – beginning of XX centuries remained the basis of the national economy. Great attention is paid to the study of scales, dynamics and regional characteristics of the development of small sawmill and woodworking enterprises. The small forms lumbering and woodworking in the socio-economic space of Ukraine, analyzed the main stages and directions of modernization, especially at the level of individual regions. It is concluded that in Ukraine the wood has long been the best material, which is the mother of ordinary folk master woodworking industry with the artist, was allowed to join the utilitarian functions of the product with folk art. Therefore, during the second half of XIX - beginning of XX centuries the Ukrainian small sawmill and woodworking industry had a strong centuries-old historical and socio-economic roots, which defines the main directions and dynamics of its development in conditions of construction of industrial society.

Key words: *small sawmill and woodworking enterprises, artisanal, woodworking, industrial geography, small industrialist, socio-economic development, modernization.*

Постановка проблеми дослідження визначається тим, що серед численних і різноманітних малих промислових виробництв з обробки рослинної сировини, як свідчать вивчені джерела, провідну роль постійно відігравала досить велика група деревообробних кустарних промислів та ремесел. Протягом другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. малі лісопильні та деревообробні виробництва набули широкого розвитку й посіли вагоме місце в національній економіці України. В умовах розбудови індустріального суспільства різноманітні вироби з деревини супроводжували українця протягом всього життя, задовольняючи більшість його виробничих і побутових потреб. В Україні кустарна деревообробка стала масовим явищем і приносила значний прибуток для багатьох дрібних промисловців, які довели велике значення кустарно-ремісничої деревообробки в національній економіці. Саме в цей час на малих українських підприємствах значно розширювався асортимент виробів із деревини, швидко вдосконалювалася технологія лісопильного та деревообробного виробництва, змінювалися архітектура й обладнання кустарних деревообробних майстерень. Дослідження обраної проблеми також диктується необхідністю сучасного переосмислення багатьох суттєвих аспектів історичного розвитку малих кустарних форм лісопильного й деревообробного виробництва у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст., більш об'єктивного визначення його місця в модернізаційних процесах, що в той час відбувалися в Україні. Зазначені обставини підтверджують, що для сучасної української історичної науки дослідження історії розвитку в Україні малих лісопильних і деревообробних підприємств залишається доволі актуальним і становить значний науковий та практичний інтерес. Таке дослідження суттєво збагачує історію матеріальної культури українського народу, прискорює процес його духовного відродження.

Аналіз актуальних досліджень з історії розвитку в Україні малих лісопильних і деревообробних виробництв протягом другої половини XIX – першої третини XX ст. свідчить, що ця проблема залишається однією з маловідомих для наукового загалу сторінок в історії України. Історіографія проблеми включає поки що нечисленні, але досить різноманітні вітчизняні та зарубіжні дослідження та публікації, серед яких варто особливо відзначити дослідження Т. Г. Богомазової [1], М. О. Бунге [2], Д. К. Зеленіна [11] та ін. В них був зібраний та узагальнений певний фактичний матеріал, який дозволяє оцінити деякі сторінки історичного розвитку малих лісопильних і деревообробних виробництв в окремих регіонах України. Критично проаналізувавши наукові роботи попередників, автор зміг виявити ті питання, які поки що залишаються не вирішеними. Серед них потребують особливого вивчення загальні масштаби, динаміка та регіональні особливості розвитку малих лісопильних і деревообробних підприємств в Україні.

Мета статті визначається актуальністю обраної проблеми та ступенем її наукової розробки попередниками. Саме тому в даній статті висувається завдання визначити місце малого лісопильного й деревообробного виробництва в соціально-економічному просторі України протягом другої половини XIX – першої третини XX ст.; проаналізувати загальні масштаби, динаміку, географію та регіональні особливості розвитку української кустарної деревообробки; дослідити основні етапи й напрямки модернізації малих лісопильних і деревообробних підприємств в Україні.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIX – перша третина XX ст. увійшли в соціально-економічну історію України як період досить широкого розвитку малих кустарних лісопильних і деревообробних підприємств, коли вони задовольняли різноманітними виробами з дерева значну частину потреб українського населення. Офіційна статистика свідчить, що до 1913 р. українська кустарна деревообробка в кількісному відношенні досягла свого найвищого розвитку. На цей час в українських губерніях Російської імперії налічувалося близько 96 тисяч дрібних підприємств, зайнятих у різних галузях малої лісопильної та деревообробної промисловості, що становило приблизно 20% усіх українських дрібних промисловців. Щороку українські дрібні промисловці-деревообробники консолідовано виробляли товарної продукції майже на 34,5 млн. крб., або 2,5% валової промислової продукції всієї Наддніпрянської України [15, с. 390–392]. Такі масштаби й динаміка малих кустарних лісопильних і деревообробних виробництв в Україні стала відображенням того, як в їхньому розвитку національні традиції та народна майстерність сполучалися з новітніми на той час технологіями і якістю. Уміння українських дрібних підприємців організувати деревообробне підприємство, виважено підходити до питань його фінансування, якісно виконувати замовлення, перемагати конкурентів дозволяло українським дрібним промисловцям-деревообробникам почувати себе впевнено як на будь-якому місцевому ринку, так і на загальноросійському ринку.

За роки революцій та війн, які потрясли Україну протягом 1914–1920 років, кількість кустарів-деревообробників значно скоротилася з різних причин, наприклад, через тимчасовий відхід частини території українських етнічних земель разом з її населенням до Польщі, загибель багатьох українських кустарів-деревообробників на війнах, зміни кон'юнктури ринку, зміни промислового законодавства, швидкий розвиток фабрично-заводської деревообробки, значне зменшення сировинної бази промислу тощо. Згідно з офіційними відомостями, у 1923–1924 роках у радянській Україні налічувалося 18 тисяч кустарів-деревообробників, а їхнє щорічне консолідоване виробництво сягало 3 млн. черв. крб. [13, с. 271–274]. При цьому питома вага малої лісопильної та деревообробної промисловості залишалася доволі високою, а її продукція доходила майже до 0,5% валової промислової продукції УРСР [13, с. 280]. Усі ці кількісні зміни, що сталися за перше радянське десятиріччя, свідчили не про занепад кустарної деревообробки, а про її внутрішню оптимізацію, про пристосування до нових історичних умов, про позитивні організаційно-економічні й технічні перетворення.

Географія розміщення в Україні дрібної лісопильної та деревообробної промисловості складалася поступово. Особливий вплив на поширення в Україні малих лісопильних і деревообробних підприємств мала лісистість, але в епоху модернізації все частіше позначалися й

інші соціоекономічні фактори: кон'юнктура ринку, слабка конкуренція кустарній деревообробці з боку фабрично-заводської промисловості, селянське малоземелля тощо. Так, якщо динамічний розвиток малих лісопильних та деревообробних виробництв в Чернігівській, Волинській, Київській і Подільській губерніях був пов'язаний з достатком тут сировини, то в таких відносно небагатих на ліси українських губерніях, як Харківська (лісистість – 8%), Полтавська (лісистість – 5%), Таврійська (лісистість – 5%), Катеринославська (лісистість – 4%) і Херсонська (лісистість – 2%), де часто спостерігався не менш інтенсивний розвиток малих лісопильних і деревообробних підприємств, що диктувалося високим попитом на внутрішньому ринку на продукцію кустарної деревообробки. Такий стабільно високий попит формувався, як за рахунок потреб місцевого населення, так і за рахунок замовлень із боку досить розвиненої у цих регіонах фабрично-заводської промисловості [3, с. 152–156].

Можна констатувати, що протягом другої половини XIX – першої третини XX ст. її розвиток повсюдно в Україні набував дедалі більшого масштабу, що було тісно пов'язано з бурхливим розвитком великої промисловості, транспортних комунікацій, міцних економічних міжрегіональних зв'язків та іншими факторами. Відтак стає зрозумілим, чому в досліджуваний період на одному з перших місць за масштабами поширення в Наддніпрянській Україні кустарних деревообробних промислів знаходилася відносно малолісна Полтавська губернія. Через аграрне перенаселення, що було характерним для неї в досліджуваний період, саме в сферу малого промислового підприємництва стали перетікати незатребувані в галузі землеробства трудові ресурси. У цьому регіоні за масштабами розвитку дрібна деревообробна промисловість традиційно посідала друге місце після ткацтва, причому провідне місце в кустарній деревообробці Полтавщини займав бондарний промисел, що давав кустарям-бондарям найвищі прибутки [14, с. 9–18]. Зона концентрації малих лісопильних і деревообробних підприємств починалась у придніпровських регіонах Полтавщини, далі відхилялася на схід, розростаючись у центральних повітах, і досягала максимуму в північно-східних регіонах. Основна частина дрібних промисловців-деревообробників була згрупована в найбільш лісистих повітах Полтавської губернії: в Зінківському, лісистість якого становила 14,4%, Полтавському, з лісистістю в 11,7%, та в Миргородському – 10,1%. Усього на Полтавщині в лісопильному й деревообробному виробництвах, у різні періоди й за різними оцінками, брали участь від 9 до 11 тисяч кустарів і ремісників [18, с. 135–138]. Головним центром розвитку малої деревообробної промисловості в Полтавській губернії був Зінківський повіт, де місцеві дрібні промисловці у великій кількості виготовляли вози, колеса, ярма, сани та інші стельмаські вироби, а також різноманітні побутові предмети. Усі ці вироби з деревини виготовлялося кустарями та ремісниками переважно для продажу не тільки на місцевому ринку, але й для вивозу в Харківську, Катеринославську та Херсонську губернії [7, с. 192–193].

Важливою особливістю розвитку малих деревообробних підприємств на Полтавщині було те, що їхні потреби в сировині, які зростали протягом усього розглянутого періоду, не могли задовольнятися тільки за рахунок власних ресурсів, тому значна частина деревини привозилася з Полісся. Особливу роль у цьому процесі відігравав Кременчуцький повіт, що був адресатом надходження деревної сировини з інших регіонів України. Саме сюди надходила основна частина лісу, що сплавлялася по Дніпру з Полісся. Саме м. Кременчук і прибережні села Кременчуцького повіту перетворилися на центри концентрації складів лісоматеріалів, що постачали лісоматеріал кустарям практично всіх регіонів Полтавщини, де було мало лісових ресурсів. З іншого боку, до цих же складів стікалася величезна кількість дерев'яних виробів полтавських кустарів, призначених для збуту по Дніпру [8, с. 59–62].

Досить багатого була сировинна база для дрібної деревообробної промисловості в Чернігівській губернії, де на початку XX ст. ліс займав близько 700 тис. дес. або більше 15% території губернії. При цьому, в природному відношенні, річка Десна умовно ділила губернію на два різних регіони. У північній частині Чернігівської губернії переважали малородючі, підзолисті ґрунти з великою кількістю боліт і лісів. Так, згідно з військово-топографічними зйомками кінця XIX ст. у Сосницькому повіті лісистість становила 32%, у Городнянському – 29%, у Глухівському – 30%, у Суразькому – 32%, у Мглинському – 33%, в Остерському – 34%, у Новгород-

Сіверському – 29%, у Новозибківському – 21%. У південних повітах губернії переважали чорноземи, а ліс займав значно меншу площу [10, с. 81–84]. Такі природні умови Чернігівської губернії спричинили високий розвиток тут малих форм деревообробної промисловості переважно в північній частині губернії, де сільське господарство було малоефективним. Значна частина місцевого населення була зайнята на лісоповалі, працювала на водяних лісопилках, на первинній переробці та сплаві лісу. На початку ХХ ст. в Чернігівській губернії нараховувалося не менше 10 тисяч дрібних промисловців-деревообробників. Їх можна було зустріти в більш ніж 600 містечках та селах губернії, переважно в Новозибківському, Сосницькому, Новгород-Сіверському, Городнянському та Глухівському повітах, де були зосереджені всі значні осередки деревообробних кустарних промислів та ремесел [13, с. 25–26].

На Слобожанщині лісопильні й деревообробні виробництва з'явилися разом із першими українськими переселенцями ще в ХVII ст., а вже в перші пореформені десятиліття деревообробка динамічно розвивалася з патріархальної форми у товарно-ринкову, зберігши при цьому багаті виробничі традиції. У цей період промислові селяни повсюдно в Харківській губернії виготовляли, а потім продавали на базарах і ярмарках різні діжки, обіддя, колеса, плугове приладдя, сани, візки, хури, чумацькі вози, вулики, ночви, скрині, обручі, тростини, дерев'яні миски, ложки, баклаги та інше, а ще з лісового матеріалу гнали дьоготь, випалювали вугілля, дерли лико [16, с. 54-56].

На 1914 р. товарним виробництвом подібних виробів у Харківській губернії було зайнято більше 12 тисяч кустарів, що становило близько 20% кількості всіх промислових селян губернії [16, с. 36, 37]. На загальноросійському рівні питома вага Харківських сільських деревообробників становила близько 2%, і за цим показником регіон посідав 18 місце в європейській частині Російської імперії [10, с. 8–10]. За ступенем розвитку кустарної деревообробної промисловості Харківська губернія значно відставала від В'ятської (60 тисяч промисловиків), Архангельської, Вологодської та інших губерній, дуже багатих на ліси. Зате вона лідирувала відносно сусідніх Катеринославської (852 промисловика), Чернігівської (2495 промисловиків), Воронежської (6715 промисловиків), Полтавської (9040 промисловиків) і Курської (9192 промисловика) губерній [10, с. 7].

Волинська губернія, особливо її Поліський регіон, у природно-географічному відношенні характеризувалася значною кількістю рік і боліт, браком орної землі й високим ступенем лісистості – близько 25%. В абсолютних цифрах площа лісів на Волині перевищувала 2 млн. десятин, що становило приблизно чверть загальноукраїнського лісового фонду [2, с. 27]. Тут в умовах малої ефективності сільського господарства кустарні промисли займали важливе місце в житті селянства, причому деревообробні промисли за кількістю зайнятих у них кустарів та за обсягом виробництва посідали друге місце в губернії після промислів, пов'язаних з обробкою волокна. Усього, за відомостями за 1914 рік, обробкою дерева на Волині займалися 9293 кустарі, тобто 19% від кількості всіх кустарів губернії. Більша частина кустарів була зайнята виготовленням бондарного посуду (5098 працівників) і коліс (2062 працівники) [17, с. 41].

Аналіз географії кустарних деревообробних промислів на Волині свідчить про їхню концентрацію в п'яти північних повітах. Тут кустарі-деревообробники традиційно становили близько чверті всіх місцевих дрібних підприємців, а в Ровенському повіті – навіть третину. У решті ж семи південних повітах кустарна деревообробка була розвинена значно слабкіше. Серед головних осередків розвитку деревообробних промислів на Волині особливо виділялися: с. Уховець Любитовської вол. Ковельського повіту, де широко розвивалося виробництво столярних виробів і сільськогосподарських знарядь праці; с. Верхи Боровенської вол. Ковельського повіту, звідки різноманітні бондарні вироби вивозилися далеко за межі Волині; с. Нудижи Згорянської вол. Володимир-Волинського повіту, де в кустарній деревообробці було зайнято дві третини всього місцевого населення; с. Осова Бережницької вол. Луцького повіту, де «більшість займається дерев'яним промислом, починаючи з 15 років»; с. Буда Лугинської вол. Овруцького повіту, де також «майже все чоловіки уміють спритно обробляти ліс, працюють із 15 років». Про масштабний розвиток кустарної деревообробки повідомляли кореспонденти також із Седлиської, Крименської, Силенської, Полонської, Колківської, Більськовільської, Рафальської,

Висоцької, Любиковицької, Христинівської, Гладковицької, Покалівської, Ушомирської, Краснопольської, Чуднівської, Полонської, Кунівської, Гринецької, Почаївської та Вишневецької волостей [17, с. 15–17].

Київська губернія відзначалася ще більш високим, ніж на Волині, ступенем лісистості. Ліси займали тут площу більше одного мільйона десятин, що становило приблизно 31% території губернії [2, с. 27]. Особливо багатим на ліси був Радомисльський повіт, більшу частину території яку становило Прип'ятське Полісся. Території Київського, Канівського, Черкаського і Чигиринського повітів, які прилягали до Дніпра, по берегових височинах також були вкриті густими лісами. У Бердичівському, Звенигородському й Таращанському повітах ліси також часто зустрічалися великими масивами. У лісистих регіонах Київської губернії й особливо в Київському Поліссі заможні купці й промисловці скуповували в поміщиків та в державних лісництвах великі ділянки лісу, проводили лісорозробки і забирали всю найкращу деревину, а залишки продавали на корені місцевим кустарям. Через річкові системи ліс сплавляли до Дніпра, до Київських пристаней і далі в Херсонську та Катеринославську губернії [1, с. 50–51].

Саме наявність у зазначених регіонах Київської губернії великих запасів деревини значною мірою зумовлювало високу динаміку розвитку тут дрібної деревообробної промисловості, а також її широку географію. Відомості за 1911 р., зібрані поліцією, свідчать, що в Київській губернії кустарна деревообробка, особливо столярний промисел, була широко розвинена в усіх повітах губернії. Зокрема, в рапорті справнику Радомисльського повіту згадувалося, що численні місцеві кустарі «займаються виготовленням виробів із дерева предметів домашнього господарства, які мають переважно місцевий збут» [5]. В цілому протягом другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. найбільш розвиненою кустарна деревообробка була в Радомисльському повіті, особливо в Брусилівській, Потіївській та Малинській волостях, а також у північній частині Київського повіту, що розташовувалися безпосередньо в Поліссі. Високою була концентрація кустарів-деревообробників у Таращанському повіті, в Олександрівській і Суботівській волостях Чернігівського повіту [18, с. 37].

Серед південних регіонів виділялася Катеринославська губернія, де наприкінці ХІХ ст. швидкими темпами розвивалася металургійна промисловість. Катеринослав став найбільшим на Півдні споживачем виробів із деревини. У 1895 р. в ньому працювало вже 12 лісопильних заводів. Катеринославська губернія до початку ХІХ ст. посідала в Україні передостаннє місце за рівнем розвитку деревообробних промислів. Зокрема, у 1913 р. в ній налічувалося лише 852 кустарів-деревообробників, що на той час становило приблизно 2,5% від їхньої загальноукраїнської кількості. Такі відносно низькі показники майже цілком зумовлювалися малою кількістю лісів у губернії, адже її лісистість становила всього 3,8–4% [9, с. 93–95]. При цьому лісові ділянки, які належали державі та зазвичай були найбільш зручним і дешевим джерелом сировини для кустарів, становили тільки 6%, а решта належала в основному приватним власникам (62,7%) і селянським громадам (29,3%) [3, с. 148]. Проте за швидкої індустріалізації Донецького краю, де щороку будувалися нові заводи, прокладалися залізниці й відкривалися вуглевидобувні шахти, постійно зростав і попит на вироби кустарно-ремісної деревообробки, що стимулювало розвиток цієї галузі дрібної промисловості навіть в умовах браку місцевої сировини. Наприклад, у Катеринославській губернії було широко розвиненим кустарне виробництво меблів, возів, колоністських фургонів, гарб, тачок, коліс, дуг, саней, полозів, граблів, вил-трійчаток, вуликів, корит, скринь, лопат і багатьох інших виробів, що наочно продемонстрували сільськогосподарсько-промислові виставки, які відбулися в Одесі в 1884 та 1909 роках [6].

Сучасники, особливо земські діячі, упевнено писали про перспективність розвитку в Катеринославській губернії малого деревообробного виробництва, обґрунтовуючи це тим, що збут у регіоні столярних та інших виробів «цілком забезпечений, тому що конкуренції не існує; особливо вигідно працювати тому столярові, хто лагодить землеробські знаряддя й виготовляє для них нові дерев'яні частини. Тому можна з упевненістю сказати, що столярний промисел, а саме виготовлення землеробських знарядь і фургонів німецького зразка, згодом сильно розвинеться в Катеринославській губернії і займе собою багато робочих рук» [16, с. 65]. Ці надії в основному виправдалися уже на початку ХХ ст., а в роки непу саме кустарі-деревообробники стали

основними постачальниками різних дерев'яних виробів не лише для місцевого населення, а й на промислові підприємства і шахти. До 1930 р. тільки в Артемівському округу в галузі деревообробки було зайнято 9731 дрібних промисловців [4].

Протягом другої половини XIX – першої третини XX ст. більшість кустарів Катеринославщини обробляли покупну деревину, частина якої сплавлалася по Дніпру з Київської, Чернігівської та Волинської губерній, а ще частина пізніше стала масово завозитися залізницею з багатих на ліси регіонів Росії. Так, за даними за 80–90-ті роки XIX ст., кустарі с. Жеребця Олександрівського повіту, які займалися виготовленням дерев'яних віялок, букерів і фургонів, усю необхідну дубову і ясену деревину привозили на волах з Олександрівки, куди цей ліс сплавлалася по Дніпру з Чернігівської, Могилівської та Смоленської губерній [16, с. 74]. В умовах дефіциту сировини господарі дрібних деревообробних підприємств дедалі більше уваги звертали на її раціональне використання, для чого вдосконалювали обробку деревини, прагнули застосовувати вдосконалені інструменти й більш продуктивні верстати.

Південна Україна – Катеринославська, Херсонська й Таврійська губернії – була вельми бідною на ліси, тому розвиток тут деревообробної промисловості вимагав завезення значної кількості лісоматеріалів з інших регіонів України та Росії. Великими споживачами лісоматеріалів були численні міста, села, колоністські поселення Херсонської губернії. До самого Херсона, окрім круглого лісу, надходили виготовлені кустарями бондарні вибори, клепка, посуд, українські вози, німецькі фургоны, шпали, гонт тощо. Частина цих вантажів йшла в Херсон водними шляхами, частина – залізницею. Звідти їх доправляли до Миколаєва, Одеси, Керчі, Феодосії, Євпаторії, Севастополя, Сімферополя, Анапи, Сочі, Батумі й інших міст. В Одесу значну частину лісових вантажів привозили залізницею. Звідси майже в усі порти Чорного моря ліс розвозився виключно каботажними суднами [8, с. 118–120].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Досліджуючи сьогодні історію України другої половини XIX – першої третини XX ст., не можна обминути вивчення особливостей розвитку в той час малих лісопильних і деревообробних підприємств. Усебічний аналіз наведених матеріалів свідчить, що становлення в Україні кустарної деревообробки як основи національної економіки та як важливого компоненту народної виробничої культури тривало століттями, але саме розглянутий нами період увійшов в історію України як найважливіший етап розвитку малих лісопильних і деревообробних виробництв. Упродовж другої половини XIX – першої третини XX ст. скрізь в Україні деревина – як за доступністю, так і за легкістю обробки – посідала перше місце. Дерево було найкращим матеріалом, що споріднювало пересічного народного майстра-деревообробника з художником, дозволяло з'єднати утилітарні функції виробу з народним мистецтвом. Саме тому протягом другої половини XIX та першої третини XX ст. українська дрібна лісопильна й деревообробна промисловість мала міцне багатовікове історичне та соціально-економічне коріння, що визначало основні напрями та динаміку її розвитку в умовах розбудови індустріального суспільства.

Можна констатувати, що протягом другої половини XIX – першої третини XX ст. розвиток малих лісопильних і деревообробних виробництв повсюдно в Україні набував дедалі більш широкого характеру, що було тісно пов'язано з бурхливим розвитком великої промисловості, транспортних комунікацій, міцних економічних міжрегіональних зв'язків та іншими, переважно соціоекономічними, чинниками. Якщо в дореформений період основним споживачем виробів кустарної деревообробки було селянство, то в умовах індустріалізації головними споживачами такої продукції поступово ставали промисловість, транспорт і торгівля. Саме місцеві потреби й попит мали вирішальне значення для виробництва часто громіздких та невисоких за ціною кустарних дерев'яних виробів, яке не могло окупитися при далеких перевезеннях. Малі лісопильні й деревообробні виробництва тривалий час залишалися невід'ємною частиною економічного і духовного життя українського народу, наповнюючи його своєрідними виробничими традиціями, звичаями й обрядами. Саме в розглянутий період у розвиткові кустарної деревообробки відобразились усі основні модернізаційні процеси, які на той час відбувалися в українському суспільстві, завдяки чому зросли масштаби лісопильного та деревообробного виробництва на дрібних підприємствах України та значно розширився асортимент виробів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богомазова Т. Г. Кустарные деревообрабатывающие промыслы украинцев в конце XIX - начале XX ст. / Т.Г. Богомазова. – СПб.: Изд-во Вести, 1999. – С. 50–51.
2. Бунге Н. А. Юго-западный край на всероссийской промышленно-художественной выставке 1882 года в Москве / Н. А. Бунге. – К.: Тип. Г. Т. Кончак-Новицкого, 1883. – С. 27.
3. Главное управление землеустройства и земледелия. Обзор деятельности за 1914 год. – Пг.: Тип. В. Кирибаума, 1915. – 339 с.
4. Державний архів Донецької області. Ф. Р-1497. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 3–4
5. Державний архів Київської області. Ф. 2. – Оп. 227. – Спр. 197. – Арк. 9, 13, 18, 26, 34, 36, 41, 46.
6. Державний архів Одеської області. Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 1159. – Арк. 6; Ф. 333. – Оп. 1. – Спр. 554. – Арк. 27
7. Ежегодник кустарной промышленности / Под ред. Е.Д. Максимова. – СПб.: Тип. «Энергия», 1915. – Вып. 5. – 289 с.
8. Ежегодник промышленности и торговли. – СПб.: Тип. В. Кирибаума, 1912. – 271 с.
9. Журнал Совецания о нуждах деревообрабатывающей промышленности. – Пг.: Тип. В. Кирибаума, 1916. – 116 с.
10. Журнал Совецания о нуждах кустарных промыслов. – СПб.: Тип. В. Кирибаума, 1905. – 96 с.
11. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Дмитрий Константинович Зеленин. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
12. Кустарные промыслы в Волынской губернии по данным текущей сельскохозяйственной статистики. – Житомир: Издание Волынского губ. земства (Тип. «Работник»), 1914. – С. 15–17.
13. Материалы по истории крестьянской промышленности. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 526 с.
14. Мелкое производство изделий из дерева // Кустарь. – 1913. – № 5. – С. 9–18.
15. Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. – СПб.: Б.и., 1914. – 615 с.
16. Свод статистических сведений по сельскому хозяйству России к концу XIX века. – СПб.: Тип. В. Кирибаума, 1913. – Вып. 7. – 234 с.
17. Статистический временник Российской империи. – СПб.: Тип. МВД, 1897. – Сер. 3. – Вып. 19. – 241 с.
18. Труды Общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. – СПб.: Тип. В. Кирибаума, 1914. – Вып. 10. – 492 с.